AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Magistratura pilləsi üçün
060 201 Dilşünaslıq (Türkologiya) ixtisası üzrə
İF- M 2804 Altayşünaslığın əsasları fənninin

PROQRAMI

BAKI- 2016

Tərtib edən : **Məhərrəm Məmmədov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Elmi redaktor: **Elbrus Əzizov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər : **Məmmədəli Novruzov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Teyyub Quliyev
Nəsimi adına dilçilik İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, dosent

Ön söz

"Altayşünaslıq" fərziyyəsi türk, monqol, tunqus-mancur, Koreya və yapon dillərinin qohumluğu ideyası ilə bağlı yaranmışdır. XVIII əsrdə İsveç əsir zabiti T.Stralenberq tərəfindən əsası qoyulan "Ural-Altay dilləri" fərziyyəsi sonralar "Altay dilləri" adı ilə inkişaf etdirilmiş və öz ətrafına çoxlu sayda tərəfdarlar toplamışdır.

"Altayşünaslığın əsasları" fənninin BDU-nun filologiya fakültəsinin magistratura mərhələsində 45 saat həcmində (30 saat mühazirə, 15 saat məşğələ) tədris olunmasında da əsas **məqsəd** tələbələri altayşünaslığın nailiyyətləri, eləcə də Altay dillərinin bir-biri və Ural diləri ilə genetik və ya tipoloji qohumluğunu doğuran səbəblərlə tanış etməkdir. Fənnin tədrisiilə bağlı magistrlər **bilməlidir:**

- Altay, Ural və samodi dillərinin mənşəyini
- dillərin tarixi inkişaf prosesini
- qədim yazılı abidələrini
- dillər arasında müasir tipoloji uyğunluqları
- bu dillərin daşıyıcılarının irqi, antropoloji quruluşu, qədim yurd yerləri, miqrasiyalarını
- oxşar maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrini
- Altay dilləri ilə hind-Avropa, Qafqaz, dravid və hindu dilləri arasındakı tarixi əlaqələri

Bacarmalıdır:

- bu dillərin genetik və tipoloji cəhətdən qohumluğunu doğuran səbəbləri
- fonetik, leksik və qrammatik uyğunluqları müəyyənləşdirməyi
- dillərin tarixi inkişaf prosesini izləməyi

Yiyələnməlidir:

- Ural- Altay dilləri arealında tədqiqatlar aparmağı
- Bu dillərin materiallarını türkoloji araşdırmalara tətbiq etməyi

Fənnin tədris planında yeri: Filologiya fakultəsində magistratura pilləsində 060 201 Dilşünaslıq (Türkologiya) ixtisası üzrə İF-M2804 Altayşünaslığın əsasları adı ilə tədrisi nəzərdə tutulur. Bu fənnin mənimsənilməsinə üç kredit yəni 30 saat mühazirə, 15 saat məşğələ olmaqla cəmi 45 saat ayrılmışdır.

"Altayşünaslığın əsasları" fənni Türlologiyanın əsasları, Qədim türk yazılı abidələri, türk dillərinin müqayisəli qrammatikası fənləri ilə əlaqəli şə- kildə tədris olunur. Tədris prosesində Altay dillərinin tarixinə, dilinə, ədəbiy yatına, mədəniyyətinə və etnoqrafiyasına aid slaydlardan və dillərin təsnifinə dair cədvəllərdən istifadə olunur.

Mövzunun saatlar üzrə bölüşdürülməsi cədvəli

№	Mövzuların adı	Dərsin növü	Saat	Qeyd
1.	Ural-Altay dilləri nəzəriyyəsinin yaranması və inkişafı	Mühazirə	2	
2.	Altay dilləri nəzəriyyəsinin tədqiq tarixi	“__________”	2	
3.	Altay xalqları və dilləri (türk xalqları və dilləri)	“__________”	2	
4.	Monqol xalqları və dilləri (xalxa, oyrot)	“__________”	2	
5.	Monqol xalqları və dilləri (buryat, kalmık, monqor)	“__________”	2	
6.	Tunqus- mancur xalqları və dilləri	“__________”	2	
7.	Altay dillərinin fonetik quruluşu	“__________”	2	
8.	Altay dillərinin leksik quruluşu	“__________”	2	
9.	Altay dillərinin qrammatik quruluşu	“__________”	2	
10.	Altay dillərinin tarixi əlaqələri (Ural dilləri)	“__________”	2	
11.	Altay dillərinin dravid dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
12.	Altay dillərinin Amerika hindu dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
13.	Altay dillərinin iber-Qafqaz dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	

14.	Altay dillərinin Hind- Avropa dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
15.	Altay dillərinin şumer dili ilə əlaqəsi	“__________”	2	
16.	Ural- Altay və Altay dilləri nəzəriyyələrinin tədqiqi	Məşğələ	2	
17.	Altay xalqları və dilləri	“__________”	2	
18.	Altay dillərinin fonetik və leksik quruluşu	“__________”	2	
19.	Altay dillərinin qrammatik quruluşu	“__________”	2	
20.	Altay dillərinin Ural dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
21.	Altay dillərinin dravid dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
22.	Altay dillərinin Amerika hindu dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	2	
23.	Altay dillərinin iber-Qafqaz dilləri ilə əlaqəsi	“__________”	1	

Ural- Altay dilləri nəzəriyyəsinin yaranması və inkişafı

Altayşünaslıq türkologiyanın yeni sahəsi kimi. Fənnin mövzusu, məqsəd və vəzifələri. Dillərin genealoji və tipoloji təsnifi. Türk dillərinin dünya dilləri içəri sində yeri.

"Ural-Altay dilləri" və "Altay dilləri" nəzəriyyələrinin mahiyyəti. T.Stralen berq "Ural-Altay dilləri" nəzəriyyəsinin, Ural (fin-uqor, samodi), Altay (türk, monqol, tunqus-mancur) dillərinin ilk təsnifatının müəllifi kimi.

Altay dillərinin genetik qohumluğunun tərəfdarları (Q.İ.Ramstedt, B.Y.Vladimirtsov, E.D.Polivanov, N.Poppe, N.A.Baskakov və b.). Altay dillərinin tipoloji qohumluğunu müdafiə edənlər (V.L.Kotviç, L.Liget, C.Klouson, Q.D.Sanjeyev, A.M.Şerbak, B.A.Serebrennikov, G.Dörfer və b.). Ural-Altay dillərinin arealının Koreya və yapon dilləri hesabına genişləndirilməsi (Q.Vinker, V.Pröle, B.Laufer, V.Adler və b.). Bu dillərin "İsgit", "Turan", "Turan-monqol" və "Altay" adları ilə səciyyələndirilməsi.

Altay dilləri arasında fonetik, qrammatik və leksik uyğunluqlar. Qrammatik oxşarlığın üstünlük təşkil etməsi. Leksik uyğunluqlar barədə mübahisələr.

Əlavə ədəbiyyat : 12, 13, 21

Altay dillərinin tədqiq tarixi

Altayşünaslığın tarixi və inkişaf mərhələri (N.A.Baskakov, D.Sinor və b.). Altay dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqi (Q.İ.Ramstedt, V.L.Kotviç, J.Deni); Fonetik quruluşa (B.Y.Vladimirtsov, V.İ.Tsintsius, Q.D.Sanjeyev, M.Rəsənən və b.);

qrammatik quruluşa (V.Şott, Q.İ.Ramstedt, Q.D.Sanjeyev, O.P.Sunik, V.A.Avrorin, V.Kotviç və b.); leksik quruluşa (V.Şott, E.Kallivulis, V.İ.Tsintsius, Q.İ.Ramstedt, K.Musayev) dair araşdırmalar.

Əlavə ədəbiyyat : 12, 13, 18, 29

Türk xalqları və dilləri

Qədim türklərin yerləşməsi və miqrasiyaları. Qədim türk yazılı abidələri. Türk dillərinin quruluşu. Türk dillərinin təsnifi. Türk dillərinin tədqiqi. Müasir türk dilləri və onların digər dillərlə əlaqəsi: 1) Altay-Sibirdəki türk dillərinin monqol, tunqus-mancur, paleoaziya və Çin dilləri ilə əlaqəsi (qədimdə yapon və Koreya dilləri ilə əlaqəsinin olması güman edilir). 2) Orta Asiya türklərinin Hind-ari, İran, ərəb dilləri ilə əlaqəsi. 3) Qafqaz türklərinin İber-Qafqaz, İran, slavyan dilləri əlaqəsi. 4) Kiçik Asiya və Balkan türklərinin yunan ərəb, İran və slavyan dilləri ilə əlaqəsi. 5) Volqaboyu-Ural türklərinin fin-uqor və slavyan dilləri ilə əlaqəsi. 6) Təcrid olunmuş karaim və qaqauz dillərinin slavyan, moldav və Litva dilləri ilə əlaqəsi. Bu əlaqələrin xarakteri (genetik, tipoloji, lokal).

Türk dilləri ilə digər dillər arasındakı ümumi xüsusiyyətlər. Ümumi xüsusiyyətlərə görə Ural-Altay dillərinin qruplaşdırılması: a) türk, monqol və tunqus-mancur; b) türk, fin-uqor; c) türk və dünyanın digər dilləri (Hind-Avropa, Qafqaz, dravid, Hindu dilləri və s.)

Əlavə ədəbiyyat : 15, 17, 24, 29

Monqol xalqları və dilləri

Monqol etnik birliyinin yaranması. Soyköklərində hun, dunxu, siyanbi, xivə, şivey tayfalarının iştirak etməsi. Şərq və Qərb monqolları. Qədim və orta əsrlər monqol yazılı abidələri: Kidan, Tibet, Uyğur və Lama yazılı abidələri. Monqolların Monqolsutanda (xalxa, oyrot), Çində (baoan, daqur, barqa, monqol, monqor), Rusiyada (buryat, kalmık) və Əfqanıstanda (moğol) məkunlaşması.

Monqol dillərinin təsnifi və tədqiqi (Q.D.Sanjeyev, D. Sinor, N.Poppe, B.Y.Vladimirtsov, B.X.Todayeva və b.). Monqol dillərinin türk, tunqus-mancur və digər dillərlə əlaqələri.

Əlavə ədəbiyyat: 18, 20, 25, 29

Tunqus-mancur xalqları və dilləri

Tunqus-mancur dillərinin Altay dillərindən biri olması. Üç ölkənin ərazisində (Rusiya, Çin, Monqolustan) məskunlaşmaları. Qədim yaşayış yurdları. Qədim mancur yazısı.

Tunqus-mancur dillərinin təsnifi. Tunqus və mancur dillərinin ümumi və fərqli xüsusiyyətləri. Tunqus-mancur dillərinin tədqiqi (A.Kastren, X.Vinkler, D.Sinor, V.İ.Tsintsius, Q.A.Qorçevskiy, Q.M.Vasilyeviç, O.Sunik, A.A.Şifner və b.). Sibir türklərinin tunqus dillərinə təsiri. Türk və tunqus-mancur dilləri arasındakı uyğunluqlar. Rus və Çin dillərinin tunqus-mancur dillərinə təsiri.

Əlavə ədəbiyyat: 18, 23, 26, 28, 29

Altay dillərinin quruluşu

Altay dillərinin quruluşu barədə ümumi məlumat. Bu dillər arasında ortaq fonetik, qrammatik cəhətlər.

Fonetik quruluş

Fonetik quruluş barədə ümumi məlumat. Sait və samit sistemi, səciyyəvi cə- hətləri. Səs dəyişmələri. Ahəng qanunu. Fonetik hadisələr. Ümumi və fərqli fonetik xüsusiyyətlər.

Əlavə ədəbiyyat: 24, 28

Qrammatik quruluş

Altay dillərinin morfoloji baxımdan iltisaqi tipli olması. Sözün strukturu. Əsas və köməkçi nitq hissələri. Qrammatik kateqoriyalar. Ümumi və fərqli morfo- loji xüsusiyyətlər.

Söz birləşmələri. Sintaktik əlaqələr. Cümlə üzvləri və onların sırası. Sadə və mürəkkəb cümlələr. Ortaq sintaktik xüsusiyyətlər.

Əlavə ədəbiyyat: 15, 25, 30

Leksik quruluş

Altay dillərinin lüğət tərkibi barədə ümumi məlumat. Lüğət tərkibinin tema tik qrupları. Türk- monqol ortaq sözləri. Türk- tunqus- mancur ortaq sözləri. Ümu mi ortaq sözlər.

Əlavə ədəbiyyat: 20

Altay dillərinin tarixi əlaqələri

Altay dillərinin qədim Ural, dravid, hindu, şumer, eskimos, iber- Qafqaz, Hind- Avropa dilləri ilə əlaqələri barədə ümumi məlumat.

Ural dilləri

Ural xalqları haqqında ümumi məlumat. Ural dillərinin təsnifi. Ural dillərinin təsnifi. Ural dillərinin inkişaf prosesində iki qola ayrılması: 1) fin-uqor, 2) samodi dilləri. Fin dilləri: veps, vod, eston, ijor, liv, mordva, mari, saam, komi, udmurt; uqor dilləri: mansi, xantı, macar; samodi dilləri: en, nen, nqanasan, selkun.

Eskimos-aleut dillərinin (yukaqir, eskimos, aleut) ural dilləri ilə əlaqəsi. Fin, eston və macar dillərinin qədim ədəbi dil ənənəsinə malik olması. XX əsrin əvvəllərində mordva, udmurt, komi ədəbi dillərinin formalaşması. Karel, veps, ijor, liv, xantı, mansi və saam dillərinin krill əsaslı əlifbalarının əmələ gəlməsi. Rus ədəbi dilinin Ural dillərinə təsiri.

Ural dillərinin tədqiqi. Fin və uqor dillərinin qohumluğu problemi (E.Setəlyə, M.Foqel, P.Pallas, Y.Fşer, T.Stralenberq, Y.Şaynoviç, Ş.Dyarmat, D. E.Kazantsev və b.) Ural-Altay dillərinin qohumluq əlaqələrinin öyrənilməsi (T.Stralenberq, V.Şott, M.Kastren, M.Rəsənen, B.Kollinder, X. Vinkler və b.)

Ural və Altay xalqlarının qədim yaşayış məskənləri (A.P.Okladnikov, V.P.Alekseyev, V.N.Çerneçev və b.).

Əlavə ədəbiyyat: 8, 9, 10, 13, 21, 29

Dravid dilləri

Qədim yurd yerləri və miqrasiyaları. Müasir dövrdə Hindistanda məskunlaşmaları. Ural və dravid dillərinin qohumluğu nəzəriyyəsi R.Kolduel, F.Şrader, F.Misteli, V.Xeveşi və b.). Qədim mədəniyyət nümunələrinin oxşarlığı (S.P.Tolstov, E.İtkonen). Türk və dravid dilləri arasında leksik uyğunluqlar (M.S. Andronov, F.Müller və b.).

Əlavə ədəbiyyat: 7

Amerika hindularının dilləri

Mayya, keçua və siu dilləri haqqında məlumat. Mayya yazısı. Mayya dilinə aid əlyazmaların Drezden, Madrid və Paris nüsxələri, Türk-hindu dilləri arasında əsas uyğunluqlar: aqlyutinativlik, ahəng qanunu, qrammatik xüsusiyyətlər və leksik paralellər.

Türk və hindu dillərinin genetik qohumluğu (V.Knorozov, G.Dyumezel, A.Q.Karmuşin, N.F.Yakovlev, C.Coselman, O.Reriq). Türk və mayya dillərinin müqayisəli tədqiqi (Stiq Vikander). Türk və keçua dilləri arasında qrammatik və leksik oxşarlıqlar (B.Ferrario və b.). Altay və siu dillərinin tipoloji oxşarlığı (O.Reriq). Oxşar maddi mədəniyyət nümunələri (A.fon Humbolt və b.).

Əlavə ədəbiyyat: 14

Hind-Avropa dilləri.

Türk və slavyan dil əlqalərinin tarixi dövrləri. Slavyan dillərində türkizmlər və əksinə. German dillərində türkizmlər (VIII-X əsrlər). Müasir dövrdə german dillərinin rus dili vasitəsilə türk dillərinə təsiri. Ural və hind-Avropa dil əlaqələri (Q.İ.Ramstedt, X.Paasonen, B.Kollinder, N.Anderson, E.Setəlyə, V.Tomsen və b.).

Əlavə ədəbiyyat: 29

Qafqaz dilləri.

Qafqaz regionunda məskunlaşmış qədim türk tayfaları. İber-Qafqaz dillərinin coğrafi mövqeyi. Türk-Qafqaz ikidilliliyi. İber-Qafqaz dillərində türkizmlər (A.K.Şaqirov, N.S.Cidalayev, Ş.Sədiyev, R.İ.Şor, S.M.Xaydakov, S.S.Cikiya, Q.Voroşil və b.).

Türk dillərinə İber-Qafqaz dillərinin təsiri (qumuq və qaraçay-balkar dillərinin timsalında). Qafqazın türk mənşəli toponimləri.

Əlavə ədəbiyyat: 29.

Sərbəst işin mövzuları

1. Altay dilləri nəzəriyyəsinin tədqiqi tarixi
2. Monqol xalqları və dilləri
3. Tunqus- mancur xalqları və dilləri
4. Fin- uqor xalqları və dilləri
5. Altay dillərinin fonetik quruluşu
6. Altay dillərinin leksik quruluşu
7. Altay dillərinin qrammatik quruluşu
8. Altay dillərinin qədim tarixi əlaqələri
9. Altay dilləri nəzəriyyəsinin inkişafında Rastedt və Kotviçin rolu
10. Altayşünaslığın Azərbaycanda inkişaf etdirilməsi

Əsas ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. Azərbaycan-monqol dil əlaqələri//Azərbaycan dili məsələləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1992, s.281-328
2. Баскаков Н.А. Алтайская семья языков и ее изучение. М., Наука 1981,134 s.
3. Котвич В. Исследования по алтайским языкам. М., Наука 1962, 371 s.

4. Quliyev T. Altay dillərinin qohumluğu məsələsi. Bakı, Nurlan, 2006, 216
5. Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. М., 1984, 286 s.
6. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. М., Изд-во иностр. лит., 1957,254 s.

Əlavə ədəbiyyat

7. Андронов М.С. Дравидийские языки. М.,1965, 230 s.
8. Бубрих Д.В. Историческая морфология финского языка. М.-Л., 1955, 172 s.
9. Василевич Г.М. Очерк грамматики эвенкийского языка. Л., 1940, 220
10. Галкин И.С. Историческая грамматики марийского языка. Морфология. г. I. Йошкар-Ола, 1964, 256 s.
11. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. М., Изд-во вост.лит., 1962, 607 s.
12. Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları. Bakı, Maarif,1981, 345 s.
13. Казанцев Д.Е.Истоки финно-угорского родства. Йошкар-Ола, 1979, 187 s.
14. Кнорозов Ю.В. Система письма древних майя. М., 1955, 234 s.
15. Кононов А.Н. Грамматика языка современного турецкого литературного языка. М.-Л., 1956,Изд-во АН СССР, 569 s.
16. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964, 263 s.
17. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., Изд-во АН СССР,1951, 451s.

18. Mahmudlu Y., Cu Honq Conq, məhərrəmli N., Məmmədli K. Altay xalqları. Bakı, Azərnəşr, 1996, 96 s. ; Ural xalqları. Bakı, ”Altay dünya sı” jurnalının nəşri, 1997, 52 s.
19. Qıpçaq M. Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi. Bakı, Elm, 2000, 454 s.
20. Номинханов Н.Д. Исследования по тюркским и монгольским языкам. Алма-Ата, 1996.
21. Основы финно-угорского языкознания. Т 1, М., 1974, 210 s.; Т 2. М., 1975, 236 s.; Т 3.М., 1976, 272 s.
22. Оранский И.М. Иранские языки. М., 1963, 321 s.
23. Пашков Б.К. Маньчжурский язык. М., 1963, 265 s.
24. Рясянен М. Материалы по исторической фонетике тюркских языков. М., Изд-во иностр.лит.,1955, 220 s.
25. Санжеев Г. Д. Сравнительная грамматика монгольских языков. М., 1953, 240 s.
26. Суник О.П. Существительное в тунгусо-маньчжурских языках и сравнении с другими алтайскими языками. М., 1981, 272 s.
27. Сыромятников Н.А. Древнетюркский язык. М., 1972, 156 s.
28. Цинциус В.И. Сравнительная фонетика тунгусо-маньчжурских языков. Л., 1949, 360 s.
29. Языки народов СССР. Т 1. "Индоевропейские языки". М., 1966; Т 2. " Тюркские языки", М., 1966; Т. 3. " Финно-угорские и самодийские языки" М.. 1966; Т. 4. " Иберийско-кавказские языки". М., 1967; Т.5. "Монгольские, тунгусо-маньчжурские и полеоазиатские языки". М., 1968.
30. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. (Имя). Л., Наука, 1977, 191 s.